

ÚJRA EGY ÚJ RETORIKA? – A SZENZUÁLIS MEGKÖZELÍTÉS

A NEW RHETORIC AGAIN? THE SENSUAL APPROACH

Aczél Petra Katalin

egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézet
petra.aczel@uni-corvinus.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A modern és posztmodern retorikai elméletben az „új” retorikák születése sokkal inkább mutatta az antik tudományág felélesztésének szándékát, mint egy jól körülhatárolható tudományos paradigma épülését. Új retorikák formálódtak azzal a szándékkal, hogy a retorika vonatkoztatási keretét egészen kitágítsák, vagy éppen azért, hogy az érvelés retorikai természetét jobban megvilágítsák, esetleg azért, hogy a szövegműfajok oktatásának újszerű nézeteit fogalmazzák meg. Konvergenciapont nélkül az „új” eleddig elsősorban az érdeklődés és jelentőség újjáéledését jelölte, új alkalmazási területek és szempontok bevonását, nem pedig a retorika belső, belülről történő megújulását.

Jelen tanulmány a retorikaelmélet egy új megközelítését kívánja vázlatosan bemutatni, amelyben a retorika verbalitástól elszakadó, azt megelőző vizuális-szenzuális természete rajzolódik ki. Az elmúlt fél évszázad retorikaelméleti konfliktusából kiindulva a „mély retorika” koncepciójának bevezetésével az írás arra törekszik, hogy felvillantsa a belülről megújuló retorika kulcsfogalmait a tudományág egy lehetséges új, vizuális-szenzuális paradigmájának keretében.

ABSTRACT

A catch-all term for modern and postmodern intellectual ventures to revitalize and reformulate the ancient faculty, new rhetoric has never been a distinct paradigm of rhetorical theory or practice. In its different occurrences it either denoted endeavours to broaden the scope of rhetoric, highlighted the rhetorical nature of argumentation, or labelled new approaches in teaching genres of writing. Without a convergent focus the word ‘new’ has tended to mean the revival of interest in, rather than the rediscovery of, long forgotten, non-verbal features of rhetoric. In the meanwhile, the discipline has not ceased to struggle not only for its substantive character in the academic field but for its credibility as a social practice.

The paper aims to introduce a new approach to rhetorical theory that facilitates the quest for the non-verbal, that is, the visual-sensual in rhetoric. Through the discussion of pivots in recent rhetorical theorizing and the subsequent conundrum of the faculty, the visual-sensual capabilities of rhetoric will be discussed to outline the possible paradigm of deep, thus a new, visual-sensual rhetoric.

Kulcsszavak: új retorika, kis retorika, nagy retorika, retorikai fordulat, energia, kairosz, vizualitás, érzékelés

Keywords: new rhetoric, little rhetoric, big rhetoric, rhetorical turn, energy, kairos, visuality, sensing

1. BEVEZETÉS

„Of all the talents bestowed upon men, none is so precious as the gift of oratory. He who enjoys it wields a power more durable than that of a great king. He is an independent force in the world. [...] It is however freely written and frequently remarked that the day of oratory is passing. [...] But it by no means follows that the future will be equally barren”¹ – írta Winston Churchill egy korai, alig 23 évesen megfogalmazott esszéjében (Churchill, 1897/2000, 1.), amelynek végül csak részletei kerültek át a *Savrola – A Tale of the Revolution in Laurania* című regényébe. 1897-ben születik meg az írás, amelyet később Ravasz László református püspök szavai is visszhangoznak – optimista kicsengés nélkül – a *Szónoklás és igehirdetés* (1937) című előadásban: „A szónoklattan valaha a legfontosabb és legdivatosabb tudomány volt; ma már valóságos múmia. [...] Közben elmúlt a retorikai életforma. [...] a XIX. század naturalizmusa, a századvég közvetlensége, fokozott valóságérzése és kissé cinikus ízlése egyszerre elviselhetetlennek érezte a beszélő és ágáló ember életformáját, és menekülni kívánt mindentől, ami ilyesmire emlékezteti. Nem hiába, hogy a rhetor helyére az újságíró került: a betű hidegebb, bizalmasabb, hétköznapiabb lett, mint az élő szó, amelyben hamar megrezdül a pátosz. A retorika mint tudomány meghalt.” (Ravasz, 1937, 1.)

A retorika mint diszciplína és gyakorlat tehát immár évszázados küzdelmet folytat a megítélés drámai kettősségével: a legfontosabb tudás és a túlhaladott, megvetett tudományág egyszerre érvényesnek látszó státuszával. Ha gyakorlatát illetik, szeretik azt hangoztatni: „action, not rhetoric!”, kifejezve, hogy a tett nem rokona a retorikának. Utóbbi csupán megtévesztően helyettesíti a cselekvést, a gyakorlatot, de nem válik részévé: elfed, és nem elvégez. A retorika a hétköznapi nyelvhasználat szerint manipulál és szórakoztat ott, ahol gondolkodni, mérlegelni, cselekedni kellene. Ha tudományosságáról van szó, akkor gyakorta tartják komolytalannak, tekintettel arra, hogy „a retorika ugyan mindenütt fellelhető, mégis híján van egy olyan összefogó elvnek, amely használatának sokirányúságát egybe rendezheti – természete szerint hiányzik belőle az egység” (Meyer, 2017, xiii.). Egyúttal a „betű hidegségével” is harcol. Mivel alapvetően a nyelvi meggyőzés eszközeként funkcionál, így csak az utóbbi egy évtizedben fedezték fel újra a képek, a képiség számára (Foss, 2008; Ott–Dickinson, 2009; Hawhee, 2011; Gries, 2015).

¹ „Az ember valamennyi képessége közül egyik sem annyira értékes, mint a nyilvános beszéd tehetsége. Aki birtokolja, annak tartósabb a hatalma egy nagy királyénál is. Független hatóerővel bír a világban. [...] Mindazonáltal manapság gyakran és magától értetődően jelzik, hogy a szónoklás ideje leáldozott. [...] Ebből azonban nem következik, hogy a jövő hasonlóképp terméketlennek ígérkezik.” (Churchill, 1897/2000, 1.)

Ma egyetlen retorikai tárgyú cikk szerzője sem engedheti meg magának, hogy ne reflektáljon ezekre a problémafelvetésekre, és ne vállaljon valamilyen álláspontot azzal kapcsolatban: ér-e, és vajon mennyit és mire vonatkozóan a retorikai „műveltség”, úgy is mint tudományos gondolkodás és úgy is mint gyakorlat? Az önreflexió szükségessége pedig gyakran együtt jár a retorika újradefiniálásának, újraértelmezésének ambíciójával, az új retorikák születésével, kihasználva a két és fél ezredes, sokrétegű tudományág gazdagságát. Jellemzően kétféleképpen történik az újraértelmezés: az alkalmazás útján, amikor a retorikai rendszert egy új területre vonatkoztatják (például képek: vizuális retorika), illetve újrafelfedezéssel – a fakultásban már meglévő, a diszkussziókban eddig kevésbé megjelenő elemek megvilágításával. Jelen tanulmány az utóbbi megközelítéssel dolgozik. Célja, hogy azonosítsa a retorikai elmélet azon kulcsfogalmait, amelyek újrakereztezhetik a döntően szövegtudománynak tekintett diszciplínát. Alapkérdése, hogy melyek azok a jellemző és lehetséges szinergiapontok, amelyek az/egy új retorika jövőbeli potenciálját és multidiszciplináris kapacitását megerősíthetik. Alapállítása, hogy a diszciplína csak akkor állhatja ki az idő próbáját, és menekülhet meg saját „avítságától”, ha feltárjuk benne a nyelvin túlmutató, az érzékelés és kommunikáció sokféle csatornáját szolgáló, eredeti koncepciókat. Olyan keretet kíván tehát vázlatosan előrajzolni, amely lehetővé teszi a retorika „szenzuális”, új paradigmájának megerősödését.

A következő három rövid alfejezetben elsőként az új retorikai elmélet legutóbbi fordulópontjaira, majd az ezekből következő problémákra, végül a retorika vizuális-szenzuális adottságaira térünk ki.

2. A RETORIKAI FORDULAT

Eltételezve a bevezetőben idézett kritikáktól, a modernitásban megerősödő, retorikával szembeni kritikai hangoktól, az elmúlt hatvan esztendő a retorikai elméletben is mozgalmasan telt. Számos új retorika, illetve új retorikai irányzat és értelmezés született. Ezeket a „retorikai fordulat” (Simons, 1990, vii.) kifejezése alá rendezhetjük, egy olyan mozgalom részeként tekintve rájuk, amely a retorikai érvelés újrafelfedezésével a tudományos módszer doktrinér objektivizmusa ellen, az akadémiai pozitivizmus meghaladásának céljával lépett fel.

Amint James Boyd White fogalmazott 1985-ben: „A retorika – abban a kiterjesztett értelemben, ahogy én beszélek róla – azzá a központi tudományággá válhat, amelyet olyan régóta keresünk.” (White, 1985, 688.) Harminc évvel korábban, többek között az előbbi álláspont inspirációjaként jelenik meg Chaïm Perelman és Lucie Olbrechts-Tyteca *Traité de l'argumentation – la nouvelle rhétorique* (1958, angol fordításban 1969) című korszakos műve, illetve ugyanebben az évben Stephen E. Toulmin *The Uses of Argument*je (1958).

Mindkettő része annak az új retorikai projektnek (Crosswhite, 2010), amely az érvelést társas, gyakorlati módszernek tartja, a tudatok találkozájának, és nem formális logikai eljárásnak. Perelman és Olbrechts-Tyteca munkája fényt derít a retorikai érvelés specifikumaira, és leírja a hétköznapi érvelések elméletét és gyakorlatát. Ennek kapcsán kiemeli a közönség szerepét, állítva, hogy minden érvelés egy adott közönség viszonyában valósul meg (Perelman–Olbrechts-Tyteca, 1969, 5.). Ráirányítja egyúttal a figyelmet a 'jelenlét' fogalmára és fontosságára. Jelenlétben a szerzők azt az eljárást értik, amellyel jelenlévővé, láthatóvá, mintegy érzékelhetővé tesszük beszédünk tárgyát. A jelenlét az élénk kifejezés eszköze, és mint ilyen, rendkívül fontos az érvelés szempontjából, hiszen a szemléltető erő alkalmazásával a hallgatóság számára kiemeli a fontos vonatkozásokat, irányítja befogadó észlelését és figyelemfókuszát. Amint Perelman és Olbrechts-Tyteca fogalmaznak:

„A hatásos elbeszélés, amellyel a hallgató tudatára gyakorlunk benyomást nem csupán az azonnali cselekvést célzó érvelésben elengedhetetlen, hanem abban az argumentációban is, amellyel a gondolkozást egy adott irányba kívánjuk terelni, hogy egy bizonyos értelmezési keretet kiterjesszünk.” (Perelman–Olbrechts-Tyteca, 1969, 142.)

Az *Új retorikában* újra felfedezett jelenlétnek – Louise A. Karon (1976) összefoglalása szerint – öt funkciója és hatása lehet:

1. Elsőként, a jelenlét a hallgatóság által megtapasztható minőség.
2. Másodszorban, a jelenlét rögzíti a hallgatóság figyelmét.
3. Harmadikként, a jelenlét a képzelőerőhöz, a képzelethez köthető.
4. Negyedrészt, a jelenlét a cselekvés ösztönzője.
5. Ötödikként, a jelenlét elsősorban nem a stílus, hanem az érvelés eszköze.

Anélkül, hogy külön tárgyalnák a vizualitás jelentőségét a retorikában, Perelman és Olbrechts-Tyteca felhívják a figyelmet a tudat irányításának képi-képzleti elemeire, amellet hogy az érvelés logikai formái helyett a hétköznapi pszichológiai-pragmatikai vonatkozások jelentőségét taglalják. Mindezekén túl, a *La nouvelle rhétorique* paradigmát indít el, az új retorikák egyre sokasodó sorát, kitágítva a retorika fogalmát mindarra, ami az ember tudásával, létevel, kommunikációjával és szimbólumhasználatával, alkotó-társas világával kapcsolatos. A 20. század közepén elinduló, a retorikát univerzálissá nagyító sikertörténet pedig magától értetődően hordozta-hordozza magában a diszciplína újabb konfliktusát.

3. KICSI VAGY NAGY?

E konfliktus abban a vitában gyökerezik, amely az ún. *kis* és *nagy retorikák* között rajzolóódik elő. Ennek alapját az ismeret (episztémé) és vélekedés (doxa), az igazság és a tudás, a tudatosság és a bizonyosság jelentőségére és szerepére vo-

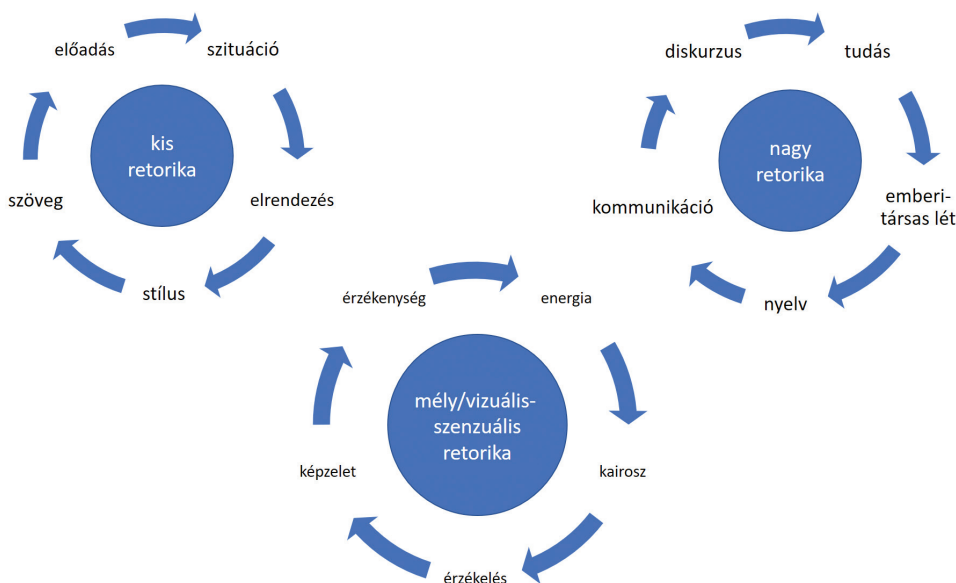
natkozó, egymással harcoló nézetek adják. A kis és nagy retorikák közti feszültség gyújtópontja pedig az a kérdés, hogy a retorika valójában önálló diszciplína vagy csak kiegészítő ismeretkör.

Nagy retorikán azt az elméleti megközelítést értjük, amely szerint „minden, vagyis virtuálisan minden leírható »retorikusként«” (Schiappa, 2001, 260.). A *nagy retorika* tehát a retorikai elmélet kiterjesztését és popularizálását jelenti: a retorikai fordulat realizálódását a tudományokban és a jelenségek tudományos értelmezésében, a diszkurzív jelenségekben. A *nagy retorika* mindenütt jelenlévő, globális paradigma, amely az emberi-társas létezés valamennyi dimenziójában érvényes lehet.

Ezzel ellentétben, a *kis* vagy *kicsi retorika* a nyelvi elemek és műveletek rendszere, amelyekkel szövegeket és érveléseket hozhatunk létre; eszköztár és eljárásrend. A *nagy* és *kis retorika léte* és a két felfogás közötti ellentétek abban az eszmecserében kristályosodtak ki, amelyet Pilip Parameshwar Gaonkar (1990) a retorikai fordulatról írt kritikai esszéje indított el. Gaonkar (1990, 1993) megítélése szerint a retorikát vagy a meggyőző szövegkészítés jól elhatárolható gyakorlatként definiáljuk, vagy egy olyan átfogó, mindenre vonatkozó gondolkodásmódként, amely mint ilyen alakatlan, saját identitás nélküli. Utóbbi esetben a retorika az emberi állapot valamennyi dimenziójára kiterjeszthető pervazív, de egyben parazitikus tudományág. Előbbi, vagyis a *kis retorika* képviselői, Gaonkart beleértve, a klasszikus retorikai tudás visszaállítását, a retorika tudományos-gyakorlati jellegének újbóli pontos elhatárolását sürgetik, és úgy vélik a *nagy retorika* voltaképpen egy járvány, amely „aláássa a retorika mint szituatív gyakorlati tudomány önképét” (Gaonkar, 1993, 292.). A *nagy retorika* művelői ugyanakkor a retorikai hagyomány újraértelmezését, a retorikatudomány átalakítását, a retorikai műveltség alkalmazási körének jelentős bővítését, a retorika mint általános diskurzustudomány felfogását kezdeményezik. Míg utóbbiak a tudományág történeti bőségével érvelnek, előbbiek visszakövetelnék formális rendezettségét, és a „si omnia nulla” tételét használják a „nagyok” ellen.

A *nagy* és *kis retorikák* közti feszültséget feltehetően nem a bármelyik melletti állásfoglalás csökkentheti. Ellenkezőleg, olyan megoldás szükséges, amely se nem korlátozza, se nem bővíti a retorika mozgásterét, amely nem becsüli sem alul, sem túl a patinás tudományág lehetőségeit. A *nagy retorika* szerint a retorika mindenre vonatkozik, a *kis retorika* szerint csak az érvelő szövegekre. Ugyanakkor a klasszikus tudomány számos olyan elméleti és gyakorlati elemet tartalmaz, amelyet mindkét megközelítés figyelmen kívül hagy. A két paradigma szembeállítását tehát egy harmadik bevezetésével kezelhetjük – a *mély retorika* (vö. Crosswhite, 2013) felfogásával. *Mély retorikán* azt a tudományos perspektívát értjük, amely nem a retorikai alkalmazás korlátozásában vagy bővítésében látja a diszciplína jövőjét, hanem a retorikán belül újabb, az uralkodó retorikai kánonokban elsikkadó elemek feltárásában, hangsúlyossá tételében. Jelen tanulmány a *mély* és

ennek révén új retorikai felfogást a diszciplína vizuális-szenzuális vonatkozásában törekszik megragadni, szakítva azzal a *kis retorikai* alaptétellel, mely szerint a retorika kizárólag a meggyőző beszéd tudománya. A következőkben azokat az alkotóelemeket mutatjuk be röviden, amelyek létrehozhatják az új retorika mint *mély retorika* elméleti keretét (lásd a *kis, nagy és mély retorikákat* kulcsfogalmak szerint bemutató, összevető 1. ábrát).

1. ábra. A kis, nagy és mély retorikák kulcsfogalmai
(saját szerkesztés)

4. VIZUÁLIS-SZENZUÁLIS RETORIKA: ÚJ RETORIKA

A klasszikus retorika neves kutatói, a görög-római szövegekből dolgozó filológusok között is találunk olyanokat, akik az eredeti források alapján újradefiniálják a retorikát. Így tesz George Kennedy, aki Arisztotelész *Rétorika* fordításának első kiadásához fűzött tanulmányában a retorikát energiaként határozza meg, amely „az érzelmek és gondolatok belső sajátja, és amelyet a jelek rendszere, beleértve a nyelvet is, közvetít mások felé annak érdekében, hogy döntéseikre és cselekvéseikre hasson” (Kennedy, 1991, 7.). Meglátása szerint a retorika nem ennek az energiának a közvetítője, hanem maga az energia, amely minden élőlényben, a növényekben és állatokban is munkál. Ezzel a meglepően új meghatározással a retorikai szituáció mint egyfajta ökológia értelmezése is lehetővé

válí, amelyben a meggyőzést „a csoportok közti energiaáramlás, energiacsere, energiaátvitel” (Robinson, 2016, 1.) folyamataként, szomatikus jelenséggént írhatjuk le. A retorika ebből a nézőpontból az élővilág egészében értelmezhető hatóerő és annak jelek révén történő megosztása. A jelek természetesen nem csupán nyelvek lehetnek, hanem valamennyi közlési-észlelési csatornára kódoltak (Kennedy, 1998, 215.), beleértve a vizuális és testi jeleket is.

Kennedy számára a retorika nem kizárólagosan fizikai energia, sokkal inkább a tapasztalásból és kódolásból, a közönség figyelméből létrejövő erő (Kennedy, 1992, 2.). Későbbi, általános retorikáról szóló tanulmányában a retorikai kód univerzális elveit fekteti le (Kennedy 1992, 4–14.). Valamennyi a retorika elsőségéről szól: a retorika megelőzi a beszédet, az írást, az intencionalitást. Az ötös retorikai kánon (feltalálás, elrendezés, kifejezés, memória, előadás) sorából az előadás megelőzi a többi – a retorika tehát mindenekelőtti, tekintve, hogy a természet hatással bíró jelensége. Kennedy energiadefiníciójának egyik sarokpontja, hogy ez a hatóerő nem köthető csupán a nyelvi kifejezéshez, annál sokkal általánosabb és egyetemesebb. Ebből pedig kibontható a retorika szenzuális, vizuális, szomatikus természete is.

Az energiával párhuzamosan az utóbbi évtized klasszikus retorikai kutatásaiban ismét hangsúlyosabban jelenik meg a kairosz fogalma. A kairosz az idő antik felfogása, a retorika időzítése, amely nem mennyiségi, hanem minőségi jellemző; és amely abból indul ki, hogy a „diszkurzív helyzetek minősége, kialakulása és lefolyása kevésbé időbeli terjedelmükön, mintsem a bennük működésbe lépő erőkön múlik” (Hawhee, 2004, 66.). A kairosz koncepciója a racionális logika elvont elvei helyett a kialakuló társas szituációra vonatkozó tudatosságot, a bennfoglaltságot, jelenlétet érvényesíti – az adott közösségben és pillanatban való teljes részvételt. Voltaképpen tehát a kairosz a lehetőség, amelyet a kommunikátor észrevesz, és amelyben a retorika mint energia működésbe léphet. Deborah Hawhee (2004, 2011, 2015, 2017) egyike azoknak a klasszika-filológusoknak, akik a retorika eredeti antik szövegeiből emelnek ki sokáig félreértelmezett vagy elhanyagolt fogalmakat, megközelítéseket. Meggyőződése szerint – összecsengve Kennedy energiameghatározásával – a retorika mindig is elsősorban az érzékekhez, az érzékeléshez, a látáshoz kapcsolódott. Munkáiban egyértelművé teszi, hogy a retorika eredetileg a teljes személyiség testi és diszkurzív kifejezésének egysége volt, a retorikai gyakorlat célja pedig az, hogy a „láthatót a megfogalmazhatóval” (Hawhee, 2004, 163.), az érzékelést a tudással, majd a beszéddel összekapcsolja. „A látás és a beszélés együttesen működtek a kifejezésben” (Hawhee, 2004, 163.), jegyzi meg ugyanott Debra Hawhee, hozzátéve, hogy az ókori athéni kultúrában a retorika feladata volt, hogy az érzékeléssel, látással befogadott világot reaktualizálja a beszéddel. Amint Daniel Heller-Roazen megerősíti, „a régiek keveset beszéltek a tudatosságról és igen sokat az érzékelésről” (Heller-Roazen, 2007, 21.), a retorikában is (Hawhee, 2017). Az eredeti

retorika, ezek szerint, nem elsősorban a beszédszöveg készítésének eszköztára volt, hanem a helyzetet, a hatóerőt, az érzékelést, majd a képzeletet összekapcsoló művészet. John Poulakos és Steve Whitson a retorika szenzoriális elméletéről írt tanulmányukban így fogalmazzuk: „ez a retorika figyelembe veszi a testet és annak érzékszerveit, számol velük és vonatkozik rájuk; az episztemikus retorika ugyan törekszik meghaladni az érzékeket, de nem képes rá” (Whitson–Poulakos, 1993, 132.).

Az energia, a kairosz, az érzékek bevonása egy olyan diszkussziót nyithat meg, amely a retorika egy rég elfeledett instrumentalitását; a vizuálist, a szenzuálist illeti. Előttünk áll a „retorikai szenzórium” (Hawhee, 2015), hogy belépünk, és (újra) felfedezzük alkotó elemeit. Közöttük a phantasiát, a beszélő azon belső képességét, amely a képzeletet a gondolkodást és az emlékezetet összekapcsolja, az ingeniumot, azt a kreatív erőt, amely a világgal való találkozás, a figyelem és a kifejezés sajátja, az enargeiát, az élénk, láthatóvá tevő kifejezés ókori fogalmát, az ekphrasziszt, a hallgatóság szeme elé hozott-idézett leírást vagy a retorikai memorizálás képeken és helyeken alapuló, komplex rendszerét (Aczél, 2017, 35–36.). Valamennyi fogalom része volt a klasszikus retorikai elméletnek, újrafelhasználásuk pedig új dimenziókat nyithat a retorika tárgyalásában. Olyan új dimenziókat, amelyeknek feltétlen összetevője a vizuális-szenzuális, és amelyek nem elsősorban tágitják, hanem elmélyítik a retorikáról való tudásunkat; elvezetnek a *mély retorikához*.

5. ÖSSZEGZÉS

Az elmúlt fél évszázad retorikai teoretizálásának rövid, problémaorientált áttekintésével felvillantottuk a *kis* (purista) és *nagy* (univerzalista) retorikai paradigmák között meghúzódó konfliktust, és a tanulmány célkitűzésének megfelelően az új retorikai irányvonalat nem egyikben vagy másikban, hanem egy harmadikban, az ún. *mély retorikában* ragadtuk meg. *Mély retorikának* azt a megközelítést neveztük, amely nem az alkalmazás szűkítésében vagy tágításában, hanem a 2600 éves retorikai elméletben mutat fel újabb, eddig kevésbé tárgyalt kiindulópontokat és jellemzőket. Ezeket tekinthetjük – a tanulmány alapkérdésére válaszként – egy új retorika megalapozó, de legalábbis orientáló tényezőinek. A klasszikus retorika fogalmi komplexitásán alapuló újabb definícióból kiindulva a retorikát energiként fogtuk fel, a retorikai szituációt pedig kairoszként, és felsoroltuk a retorikai elmélet és gyakorlat azon elemeit, amelyek igazolják, hogy a retorika a kezdetektől is többre vonatkozott, mint a verbális meggyőzésre; amelyek bizonyítják, hogy a látás, az érzékelés, a testmozgás alkotó és szerves része a retorikai kommunikációnak, a szövegezés előtt és azon túl is. A tanulmány rövidsége ebbe a formálódó fogalmi keretrendszerbe inkább bepillantást, mint valódi elmerülést engedett.

Ugyanakkor felvetette a retorika diszciplináris státuszának újratárgyalhatóságát és egy új retorikai paradigma lehetőségét a retorika eredeti, nemnyelvi, nemkognitív természetén keresztül. Egyfajta új víziót kínált fel az idős tudományág számára. Olyan víziót, amelynek végre a vizualitás is része lehet.

IRODALOM

- Aczél P. (2017): Beyond Persuasion – Rhetoric in a Virtual World. In: Benedek A.–Veszelszki Á. (eds.): *Virtual Reality – Real Visuality*. (Visual Learning 7) Frankfurt am Main: Peter Lang, 29–40. DOI: 10.3726/b11592
- Churchill, Winston S. (1897/2000): *The Scaffolding of Rhetoric*. https://winstonchurchill.org/wp-content/uploads/2016/06/THE_SCAFFOLDING_OF_RHETORIC.pdf
- Crosswhite, J. (2010): The New Rhetoric Project. *Philosophy & Rhetoric*, 43, 4, 301–307. https://www.researchgate.net/publication/236715361_The_New_Rhetoric_Project
- Crosswhite, J. (2013): *Deep Rhetoric. Philosophy, Reason, Violence, Justice, Wisdom*. Chicago, ILL: University of Chicago Press
- Foss, S. K. (2008): Framing the Study of Visual Rhetoric: Toward a Transformation of Rhetorical Theory. In: Hill, C. A. – Helmers, M. (eds.): *Defining Visual Rhetorics*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 303–315. <http://people.uncw.edu/atkinsa/496/Framing%20the%20Study%20of%20Visual%20Rhetoric.pdf>
- Gaonkar, D. P. (1990): Rhetoric and Its Double: Reflections on the Rhetorical Turn in the Human Sciences. In: Simons, H. W. (ed.): *The Rhetorical Turn. Invention and Persuasion in the Conduct of Inquiry*. Chicago ILL: The University of Chicago Press, 341–366.
- Gaonkar, D. P. (1993): The Idea of Rhetoric in the Rhetoric of Science. *Southern Communication Journal*, 58, 4, 258–95. DOI: 10.1080/10417949309372909
- Gries, L. (2015): *Still Life with Rhetoric: A New Materialist Approach for Visual Rhetorics*. Boulder, CO: Utah State University Press
- Hawhee, D. (2004): *Bodily Arts: Rhetoric and Athletics in Ancient Greece*. Austin TX: University of Texas Press
- Hawhee, D. (2011): Looking Into Aristotle's Eyes: Toward a Theory of Rhetorical Vision. *Advances in the History of Rhetoric*, 14, 139–165. DOI: 10.1080/15362426.2011.613288
- Hawhee, D. (2015): Rhetoric's Sensorium. *Quarterly Journal of Speech*, 101, 1, 2–17. DOI: 10.1080/00335630.2015.995925, <https://scholarsphere.psu.edu/downloads/22801pg817>
- Hawhee, D. (2017): *Rhetoric in Tooth and Claw: Animals, Language, Sensation*. Chicago ILL: The University of Chicago Press
- Heller-Roazen, D. (2007): *The Inner Touch: Archaeology of a Sensation*. New York: Zone Books
- Karon, L. A. (1976): Presence in „The New Rhetoric”. *Philosophy & Rhetoric*, 9, no. 2, 96–111. https://www.jstor.org/stable/40236972?seq=1#page_scan_tab_contents
- Kennedy, G. (trans. & ed.) (1991): *Aristotle On Rhetoric: A Theory of Civic Discourse* (1st ed.). Oxford: Oxford University Press
- Kennedy, G. (1992): A Hoot in the Dark: The Evolution of General Rhetoric. *Philosophy & Rhetoric*, 25, 1, 1–21. <https://pdfs.semanticscholar.org/f8e8/1599e5d8a55b7764774005e50d618673d265.pdf>
- Kennedy, G. (1998): *Comparative Rhetoric: A Historical and Cross-Cultural Introduction*. New York: Oxford University Press
- Meyer, M. (2017): *What is Rhetoric?* Oxford: Oxford University Press

- Ott, B. L. – Dickinson, G. (2009): Visual Rhetoric and/as Critical Pedagogy. In: Lunsford, A. A. – Wilson, K. H. – Eberly, R. A. (eds): *The SAGE Handbook of Rhetorical Studies*. Los Angeles, CA: Sage, 391–407. DOI: 10.4135/9781412982795.n21
- Perelman, C. – Olbrechts-Tyteca, L. (1958): *La nouvelle Rhétorique. Traité de l'Argumentation*. (Collection "Logos"). Paris: Presses Universitaires
- Perelman, C. – Olbrechts-Tyteca, L. (1969): *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. (transl. by J. Wilkinson, P. Weaver) Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press
DOI: 10.1093/ajj/17.1.171
- Ravasz L. (1937): *Szónoklás és ígehirdetés*. Budapest: Stúdium Könyvkiadó
- Robinson, D. (2016): *A Deep Ecology of Rhetoric in Mencius and Aristotle: A Somatic Guide*. New York: SUNY Press
- Schiappa, E. (2001): Second Thoughts on the Critiques of Big Rhetoric. *Philosophy & Rhetoric*, 34, 3, 260–274. <http://www.edwardschiappa.com/uploads/SecondThoughts.pdf>
- Simons, H. W. (1990): Preface. In: Simons, H. W. (ed.): *The Rhetorical Turn. Invention and Persuasion in the Conduct of Inquiry*. Chicago ILL: The University of Chicago Press, vii–xii.
DOI: 10.7208/chicago/9780226759036.001.0001
- Toulmin, S. (1958): *The Uses of Argument*. Cambridge: Cambridge University Press
- White, J. B. (1985): Law as Rhetoric, Rhetoric as Law: The Arts of Cultural and Communal Life. *University of Chicago Law Review*, 52, 3, 684–702. <https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=4424&context=uclrev>
- Whitson, S. – Poulakos, J. (1993): Nietzsche and the Aesthetics of Rhetoric, *Quarterly Journal of Speech*, 79, 2, 131–145. https://www.researchgate.net/publication/248927318_Nietzsche_and_the_aesthetics_of_rhetoric